

Тесленко І. А.

У ПЕРЕДДЕНЬ ПЕРШОГО ПОВСТАННЯ (Два джерела про активність козаків навесні — влітку 1591 року)

У статті розглянуто передумови першого козацького повстання під проводом Криштофа Косинського у світлі кореспонденції київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького (1526–1608). Особливу увагу приділено листам аристократа до троцького воєводи Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки» (Степань, 30 травня 1591 р.) й учасників ради сенату в Яновці, скликаної на 31 листопада 1591 р. (Острог, жовтень 1591 р.). Аналіз цих документів дав змогу внести низку уточнень до традиційної схеми розповіді про козацьку активність, що передувала повстанню, а порівняння змісту і стилістики джерел показало відмінності в їхньому інформаційному наповненні та способі розставлення акцентів. Розбіжності ці було зумовлено не лише різним часом написання листів, а й різною цільовою аудиторією та завданнями, які ставив перед собою автор послань. Раніше з них зберігається у Національному історичному архіві Беларусі в Мінську, пізніше — в рукописному відділі Бібліотеки Варшавського університету. Обидва документи не публікувалися раніше і вміщені у додатку до статті.

Ключові слова: шляхта, козаки, козацьке повстання, Річ Посполита, кореспонденція, XVI століття.

Серію козацьких повстань кінця XVI — першої половини XVII ст. відкриває виступ під проводом Криштофа Косинського (1545–1593). Цей перший бунт, який розтягнувся у часі від осені 1591-го до весни 1593 р., засвідчив неефективність політики уряду Речі Посполитої щодо заporожців. Усі дотеперішні спроби погамувати, стримати їх від «степового спорту» і військових кампаній на чужині виявилися не просто марними, вони мали зворотний результат. До постійної напруги у відносинах із сусідами додався внутрішній козацько-шляхетський конфлікт, який наростав десятки літ, аж поки не вилився у масштабне кровопролиття.

Події 1591–1593 років залишили глибокий слід у свідомості учасників протиборства і справили сильне враження на решту жителів королівства. Перебіг повстання обговорювали на різних рівнях, від корчми до засідань парламенту і аудієнцій у короля. Завдяки цьому до нас дійшло багато документальних свідчень — урядових розпоряджень, сеймових і судових заяв, приватних листів. До них слід додати і красне письменство. Згадаймо тут Симона Пекаліда і його епічну латиномовну поему *De bello ostrogiano*, яка побачила світ у Кракові в 1600 р. Врешті, деякі епізоди протистояння було описано на сторінках тогочасних хронік, які стали джерелом натхнення для козацьких літописців і автора «Історії Русів». Зі студій над ними поча-

лося наукове опрацювання теми вже в XIX ст. Подальше розширення джерельної бази мало свої логічні наслідки: історія руху поволі обростала новими й новими деталями, і згодом з'явилися перші роботи, в яких козацький виступ початку 1590-х був представлений у ширшому контексті української та східноєвропейської історії¹.

¹ До появи в 1996 р. монографії Сергія Леп'явка найзмістовніші розвідки, присвячені повстанню Криштофа Косинського, було написано ще в другій половині XIX — на початку XX ст.: Н. Костомаров, «Южная Русь в конце XVI века», в *Исторические монографии и исследования Николая Костомарова*, III изд. (Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук, 1867), 248–253; П. Кулиш, *История воссоединения Руси II* (Санкт-Петербург: Издание товарищества «Общественная польза», 1874), 25–39; Dr. J. Antoni, «Wielka przywata», in *Trzy opowiadania historyczne* (Lwów: Nakładem drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1880), 99–130 (передрук: Dr. J. Antoni, «Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim», in *Opowiadania historyczne*. Serya VI (Lwów: Nakład drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1887), 82–108); Ф. Николайчик, «Первые козацкие движения», *Киевская старина* III (1884): 426–442; В. Доманицький, «Козаччина на переломі XVI–XVII ст. (1591–1603)», *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* LX (1904): 4–21; М. Грушевський, *Історія України-Руси VII* (Київ—Львів: Друкарня П. Барського, 1909), 180–192. Окремо варто згадати нещодавно опубліковану працю Теодора Загалака, яку цей автор готував як докторську дисертацію у Львівському університеті ще в 1920-х рр.: Т. Zagalak, *Bunt Krzysztofa Kosińskiego 1591–1593*, opracowanie, wstęp naukowy, przygotowanie do druku Maciej Franz (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2021). Попри значний масив використаних автором студій і джерел, робота має виразно компілятивний характер. Сучасне її видання характеризується неясним транскрибуванням тексту з безпрецедентно великою кількістю одруківок і неправильно відчитаних слів.

На сьогодні ми доволі добре орієнтуємося в мотивах і основних віхах повстання. Ми знаємо, що до конфлікту призвів цілий комплекс причин, головними з яких були земельні суперечки козаків із магнатами та несплата їм обіцяного «юргельту» — тієї платні, що свідчила про фактичне визнання урядом особливого суспільного статусу «рицарських людей»². Також нам відомо, що учасники повстання (спершу тільки запорожці, потім і реєстровики) контролювали частину Брацлавського і Київського воєводств, де збирали контрибуцію з мешканців і карали тих, хто чинив їм опір. Спочатку ці дії нагадували жовнірський бунт, яких було багато в історії Речі Посполитої. Зазвичай, вояки-найманці, що не дістали «заслугоного», об'єднувалися у так звану «конфедерацію» і брали своє силою, гамуючись тільки тоді, коли отримували тверді гарантії розрахунку із ними. Утім, цього разу козаки пішли далі. Вони заходилися впроваджувати свій лад не лише у селах і містечках, а навіть у великих містах, причому і в шляхетських, і в королівських маєтках Косинський вимагав від населення присягати йому як козацькому гетьману. Так було спалено всі мости для можливого порозуміння. Конфлікт, що набрав обертів упродовж 1591–1592 рр., завершився відкритою сутичкою на початку 1593-го. У битві під П'яткою козаки були розгромлені посполитим рушенням трьох «українних» воєводств і приватними загонами князів Острозьких і Вишневецьких³.

Маючи загальне уявлення про перебіг повстання, ми все ще досить погано орієнтуємося в подіях, які безпосередньо передували виступу і які стали тією іскрою, що запалила пороху діжку. Те, що ця діжка рано чи пізно вибухне, було зрозуміло й до 1591 року. Козаки перетворилися на самостійну, малокеровану силу задовго до бунту Косинського. За сприяння місцевих вельмож або й без нього вони промишляли в степах та ходили в походи до сусідніх держав, а в межах власної вітчизни виявляли готовність шаблею захищати свої майнові інтереси. Королівські заборони не діяли на них⁴.

У контексті нашої теми важливо зазначити, що буквально за рік до початку повстання парламент Речі Посполитої прийняв ухвалу про шерэг

заходів, покликаних забезпечити край від «безладу і пограничної сваволі»⁵. Час показав, що чергова спроба упокорити козаків провалилася. Цей висновок зазвичай підтверджують цитатами з праць королівських секретарів Йоахіма Бельського (бл. 1540–1599) і Райнгольда Гайденштайна (1553–1620), які на початку 1590-х служили Сигізмунду III Вазі (1566–1632). Серед подій 1591 р. вони зафіксували одразу кілька свідчень, що вказували на козацький непослух. У першому з них йшлося про планований запорожцями похід до Волощини, куди їх підбивав рушати претендент на тамтешній престол, «потомок господаря Івоні». Це повідомлення не має чіткої хронологічної прив'язки, але воно вмонтоване у наратив між новиною про сутички протестантів із католиками у Кракові на початку травня та згадкою про зібрання «свангеликів» у малопольському Хмельнику в день святого апостола Якова (25 липня)⁶.

З інших джерел відомо, що навесні 1591 року султан змістив господаря Михню II (1564–1601) з престолу у Тирговіште, і власне у травні у васально залежній від Порти Волощині виник «вакуум влади». Козаки могли бути залучені до змагань за трон, утім питання про те, кому саме вдалося домовитися із ними, залишається відкритим. Очевидно, йшлося про одного з нащадків молдавського господаря Івоні Хороброго (1521–1574). Не секрет, що в травні — червні 1591 р. Івонін син Стефан I (?–1595) став таки правителем Волощини⁷, але зрозуміло, що він не є тотожний козацькому поводителю, бо, за свідченням Бельського і Гайденштайна, цього останнього низове товариство, так і не дійшовши до місця призначення, видало снятинському старості Миколаю Язловецькому (бл. 1550–1595). Щоби запобігти міжнародному скандалу, король розпорядився ув'язнити «господарчика»

⁵ *Volumina Legum* (Petersburg: Nakładem i drukiem Kozafata Ohryzki, 1859), II, 1330–1332 (вписана до сеймової конституції 1590 р. ухвала *Porządek z strony Nizowcow y Ukrainy*).

⁶ J. Bielski, *Dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, w rękopiśmie odkrył i do druku podał oraz historyczno-bibliograficzny opis żywota i prac Marcina ojca i Joachima syna Bielskich napisał i przyłączył F. M. Sobieszcański (Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1851), 145–146; M. Bielski, *Kronika*, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego (Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1856), III, 1654; R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII* (Francofurtum ad Moenum: Sumptibus Caspari Wächtleri, 1672), 292; R. Hejdensztejn, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 ksiąg XII*, z łacińskiego przetłumaczył M. Głiszczyński, życiorysem uzupełnił W. Spasowicz (Petersburg: Nakładem i drukiem Bolesława Maurycego Wolffa, 1857), II, 297–298.

⁷ C. Rezaczevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova* (București: Editura Enciclopedică, 2001), I, 306–307, 309–310. Стефан I Глухий правив у Волощині до кінця літа 1592 р.

² С. Леп'явко, *Козацькі війни XVI ст. в Україні* (Чернівці: Сіверська Думка, 1996), 53.

³ Там само, 53–54, 56, 65–77; В. Ульяновський, *Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків* (Київ: Видавничий Дім «Простір», 2012), 621–626; Т. Кемпа, *Konstanty Wasyl Ostrogski (1526–1608) — przywódca społeczności prawosławnej w Rzeczypospolitej* (Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023), 804–809.

⁴ Леп'явко, *Козацькі війни*, 45–46.

в Мальборку, а козаки начебто отримали за свій вчинок щедру винагороду⁸.

Немає сумніву в тому, що повідомлення хроністів про планований закордонний похід запорожців спирається на реальне підґрунтя. Бажання козаків йти на Балкани додатково підтверджують й інші джерела, зокрема виявлений Сергієм Леп'явком лист до великого коронного гетьмана Яна Замойського (1542–1605) від одного з героїв цієї історії Миколая Язловецького⁹. Спостереження снятинського старости є тим важливішими, що за рік до описуваних тут подій його призначили «старшим» над козаками¹⁰. Сергій Леп'явко звертає увагу на ту частину документа, де йдеться про поділ запорожців на дві групи. Одна з них, що налічувала кілька тисяч шабел на чолі із Косинським, начебто збиралася йти у черговий похід за кордон¹¹. Лист дійшов до нас у сильно пошкодженому вигляді, але з його збережених фрагментів випливає, що підопічні Косинського не просто збиралися в похід — вони вже були на марші, і 20 травня ночували в містечку Прилука під Вінницею¹². Припускають, що від подальшого рейду на південь козаків відмовив Язловецький, пообіцявши товариству посприяти в справі швидкого набору на королівську службу і відповідні виплати¹³.

Дещо інакше події зламу весни й літа описує ще один сильно заангажований у «козацьке питання» магнат князь Василь-Костянтин Острозький (1526–1608). Як київський воєвода, великий землевласник регіону та патрон, із клієнти якого походило чимало козацьких ватажків, він мав постійні зв'язки із запорожцями. Утім, відносини між вельможею і збройним людом пору-

біжжя далеко не завжди були добрими, а в 1591 р. вони переживали дуже гостру кризу, в основі якої, як прийнято вважати, лежав майновий конфлікт старшого сина Острозького (волинського воєводи князя Януша) з Криштофом Косинським¹⁴.

Ставлення Василя-Костянтина Острозького до козацького виступу розкривають два його листи, які можна знайти у додатку до цієї статті. Один із них Сергій Леп'явко виявив у бібліотеці Варшавського університету ще у середині 1990-х¹⁵. Цей лист написаний у жовтні 1591 р.¹⁶ і адресований «ясновельможним і милостивим панам і братам..., сенаторам та іншому рицарству, братії нашій, зібраним на великий з'їзд»¹⁷. Який «великий з'їзд» мав на увазі князь Василь-Костянтин, одразу і не скажеш. У жовтні — листопаді 1591 р. в Речі Посполитій не відбувалися ані сейм, ані передсеймові зібрання шляхти (сеймики), ані засідання вищих апеляційних судів (трибуналів). Ключову підказку щодо формату зібрання містить сам лист, у якому київський воєвода неодноразово просить «їх милостей» передати своє глибоке занепокоєння ситуацією монархові. Єдиним масштабним зібранням, участь в якому восени 1591-го брали одночасно і представники вищої палати парламенту, і король, була рада сенату, скликана на 30 листопада до Яновця задля прийняття московських послів і вирішення важливих внутрішньополітичних питань¹⁸. Очевидно, саме до присутніх на цій раді вельмож і звертався у своєму посланні князь Василь-Костянтин.

Жовтневий лист Острозького являє собою ретроспективний огляд козацької активності «на волості» і допомагає скорегувати хронологію

⁸ Bielski, *Dalszy ciąg kroniki polskiej*, 146; Bielski, *Kronika*, III, 1654; Heidenstein, *Rerum Polonicarum*, 292; Hejdensztejn, *Dzieje Polski*, II, 297–298. Не виключено, що цим молдавським «господарчиком» був Лазар, рідний брат Стефана I, див. P. D. Popescu, *Dicționar de personalități istorice* (București: Niculescu, 2005), 143–145.

⁹ Леп'явко, *Козацькі війни*, 55. Лист датовано 1591 роком, його точна дата не збереглася через пошкодження рукопису, див. Archiwum Główne Akt Dawnych (далі — AGAD). Archiwum Zamoyskich. Nr 792. S. 1.

¹⁰ Приповідний лист снятинському старості Миколаю Язловецькому і Яну Оришовському на 1000 вояків, які мають пильнувати, «jakoby w państwach sąsiedzkich, z którymi pokój u przymierze mamy, zaczepki nie były u zeby sie z nimi pokój wczalje u nienaruzenie zachował» (Краків, 25 липня 1590 р.), див. AGAD. Metyka Zagonna. Ks. 136. 254–255v.; Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов (Киев: В типографии И. и А. Давиденко, 1863). Ч. III, Т. I, 28–31.

¹¹ Переказуючи зміст документа, Сергій Леп'явко стверджує, що козаки планували йти до Молдавії, однак у тексті джерела про державу не згадано.

¹² AGAD. Archiwum Zamoyskich. Nr 792. S. 1. Містечко Прилука — нині с. Стара Прилука Вінницького району Вінницької області.

¹³ Леп'явко, *Козацькі війни*, 55.

¹⁴ Кулиш, *История воссоединения Руси*, 27, 447; Доманицький, «Козаччина на переломі», 7–8; Грушевський, *Історія України-Руси* VII, 181–182; Z. Wójcik, «Kosiński Krzysztof», in *Polski Słownik Biograficzny* (Wrocław—Warszawa—Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968–1969), XIV, 219; Леп'явко, *Козацькі війни*, 52–53, 55; Ульяновський, *Князь Василь-Костянтин Острозький*, 621; Zagalak, *Bunt Krzysztofa Kosińskiego*, 79–80; Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski*, 805.

¹⁵ Леп'явко, *Козацькі війни*, 56–58. Документ частково цитований у нещодавно перевиданій монографії Томаша Кемпи, див. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski*, 806.

¹⁶ Сергій Леп'явко помилково датує цей лист князя Василя-Костянтина Острозького вереснем 1591 р., див. Леп'явко, *Козацькі війни*, 56.

¹⁷ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie (далі — BUW). Rękopis 46. K. 46v–47.

¹⁸ Закличні листи до сенаторів королівська канцелярія розіслала 8 листопада, але про плани зібрання ради Острозький міг дізнатися через своїх агентів на монаршому дворі ще до цієї дати, див. M. Wrede, *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632* (Wydawnictwo Naukowe Semper: Warszawa, 2019), 121. Участь у зібранні міг брати старший син князя Василя-Костянтина Януш, який у листопаді був у Яновці, див. Леп'явко, *Козацькі війни*, 56.

подій. Усупереч старій історіографії, яка стверджувала, що виступ Косинського спалахнув в останні дні грудня 1591 р., наведені в джерелі факти дають змогу перенести початки повстання на значно раніший час. Також лист містить безліч до того не знаних деталей, які проаналізував у своїй роботі Сергій Леп'явко¹⁹. Автор, утім, не зауважив фрагмент, присвячений нереалізованому волоському походу низовців. Участь у ньому, за свідченням київського воєводи, брало «чимале військо» добре озброєних «свавільних людей». Щоби не дати їм перетнути кордон, місцева шляхта відрядила навперейми власні загоны, серед яких, хвалиться Острозький, «і мого почоту було близько 100 коней». Операція мала лише частковий успіх. Козаків удалося завернути, але вони натомість почали грабувати панські володіння у прикордонних зі степом воєводствах. Першою їхньою жертвою став Пиків родини Кмітів-Чорнобильських на межі Західного та Східного Поділля. За словами автора листа, нападники силою захопили замок, привласнили його арсенал, спустошили місто і навколишні села, частину тутешніх підданих стратили, когось «помордували», а когось взяли в полон для викупу²⁰. Далі в листі подано довгий перелік інших міст, які потрапили під приціл бунтівників, причому власниками або посесорами більшості з них були саме князі Острозькі.

Підсумовуючи огляд джерела, зазначимо, що стосовно наведених у ньому даних особливих застережень у фахівців немає. Улітку 1591 року козаки, справді, квартирували у Пикові²¹, звідки потім поширили свій вплив на значну частину Брацлавського і Київського воєводств. Власне з цих дій повстання і почалося. Інша річ, що його причини в листі Острозького як слід не пояснено. На нашу думку, це було зроблено свідомо. У реципієнтів княжого звернення мало скластися враження, що козаки здавна звикли жити у сваволі й підняли бунт лише заради помсти шляхті, яка не дозволила їм здійснити експедицію до Волощини. Ігнорування інших мотивів у поєднанні з апокаліптичним описом проміжних наслідків повстання давало київському воєводі потрібне підґрунтя для того, щоби

нав'язати королю і сенаторам кілька важливих ідей. Князь прагнув переконати аудиторію у тому, що він був одним зі стовпів, які запобігли катастрофі у вигляді війни з Портою, і саме за участь у стриманні козаків від походу до Волощини йому та його дітям довелося сплатити високу ціну: володіння Острозьких стали головною мішенню «ребелізантів». Опанування козаками волості, своєю чергою, давало київському воєводі підстави стверджувати, що він неспроможний самостійно погасити пожежу і потребує підтримки з боку монарха і Речі Посполитої.

У листах до інших адресатів акценти могли бути розставлені інакше. Цю тезу ілюструє ще один документ князя Василя-Костянтина, який ми виявили в Національному історичному архіві Білорусі²². Йдеться про власноручний лист Острозького, написаний за пів року до жовтневого послання сенаторам і відправлений троцькому воєводі Миколаю-Криштофу Радивилу «Сирітці» (1549–1616). Останній належав до близьких приятелів і родичів волинського аристократа²³. Більше того, на зорі політичної кар'єри князь Василь-Костянтин був якщо не членом клану, то, принаймні, близьким союзником батька «Сирітки» Миколая Радивиля «Чорного» (1515–1565)²⁴. Про особливі відносини між автором згаданого документа і його читачем свідчить і сам лист, в якому Острозький двічі зробив випад у бік Михайла Мишки-Варковського, що доводився «Сирітці» доволі близьким родичем. До родича цього і троцький воєвода, й деякі інші члени сім'ї ставилися без великої пошани, але хоч би яким був пан Мишка, у сприйнятті Радивилівської фамілії він точно вважався одним зі своїх. Те, що Острозький дозволив собі в'їдливі зауваження про цю персону, свідчить про його довірчі відносини із «Сиріткою». Тепер перейдемо до змісту джерела.

Як уже було згадано, аналізований лист написаний за пів року до жовтневого послання сена-

¹⁹ Леп'явко, *Козацькі війни*, 56–57.

²⁰ BUW. Rekopis 46. K. 46v–47.

²¹ У серпні 1591 р. Косинський відправив із Пикова лист до реєстровців із закликом до об'єднання, див. *Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620*, wydał T. X^{2e} L. (Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868), 22; *Документи українського козацтва XVI — першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги, урядники В. Брехуненко (відповідальний секретар), О. Заяць, Ю. Мищик, С. Потапенко, В. Щербак (Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016), 56.*

²² Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далі — НГАБ). Ф. 694, воп. 1, спр. 290, арк. 4–6. Документ виявлено в 2011 р. в рамках дослідження, фінансованого Міжнародною асоціацією гуманітаріїв. Інформацію про знахідку було оприлюднено у нашій доповіді: І. Тесленко, «Листи князів Острозьких у фондах Національного історичного архіву Білорусі», в *Треті Святославівські читання, Національний університет «Острозька академія»* (2012).

²³ Теща Острозького і матір Радивиля «Сирітки» були рідними сестрами, доньками краківського каштеляна Криштофа Шидловецького (1466–1532).

²⁴ Л. В. Соболев, «Князь К.-В. Острожский как лидер “русского народа” Речи Посполитой» (Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2002), 11; Ульяновський, *Князь Василь-Костянтин Острозький*, 391–392; Кемпа, *Konstanty Wasyl Ostrogski*, 109–110 та ін.

торам. На документі стоїть дата 30 травня²⁵ — у цей день князь перебував у своєму приватному маєтку Сатисеві, а загалом у той час мандрував з Острога до Луцька²⁶. З питань, які хвилювали його і знайшли своє відображення в листі, варто згадати майнові процеси в судах різних інстанцій, перенесення часу одруження короля і новини з двору та Волощини. Втім, найбільше князь переймався козацькою активністю, розповідь про яку займає більшу частину тексту джерела. Одразу звернемо увагу на те, що в ньому Острозький, на відміну від жовтневого листа, не називає запорожців «свавільними людьми» і «безчесними гультаями», «виволанцями» чи «зрадниками» — можливо, тому, що до бунту поки не дійшло і козаки просто не встигли зіпсувати нерви київському воєводі. А можливо тому, що конкретно цей адресат не потребував додаткового емоційного «накачування». В правильності другої здогаду переконує той факт, що і без бунту козаки, зважаючи на слова князя Василя-Костянтина, накоїли чимало злого.

По-перше, вони звернулися до московського царя з проханням «відпустити свій гнів» за старі кривди і запевненням у готовності пристати до нього на службу «разом з Києвом та іншими прикордонними замками його королівської милості». Джерела цієї сенсаційної інформації Острозький не розкриває. Те, що запорожці справді контактували з московським двором, добре відомо завдяки грамоті боярина Бориса Годунова, в якій він повідомляє Криштофа Косинського про царську прихильність до козаків і готовність найняти їх задля захисту південних рубежів своєї держави. Втім, цю грамоту датовано лютим 1592 р., і в ній нічого не сказано про перехід на службу разом із землями²⁷. Можливо, козаки кілька разів за короткий час відправляли гінців до Москви або ж дані київського воєводи не зовсім точно відображали суть звернення низовиків.

По-друге, князь Василь-Костянтин детально розповідає Миколаю-Криштофу Радивилу про

те, як саме проходила операція з недопуску запорожців за кордон. У цій розлогій історії він лише раз називає козаків «лотрами», тобто розбійниками, які, «маючи при собі якогось господарика», зважилися на похід до Волощини. Далі сповіщає про участь в операції своїх слуг, шляхти і магнатів, яким сукупно вдалося зібрати майже десятитисячне військо проти втричі меншого числа опонентів. Київський воєвода повідомляє, що справа йшла до битви, і навіть називає місце, де вона мала відбутися. Попри чисельну перевагу, шляхетське військо не наважилося вступити у відкритий бій із запорожцями через наявність в останніх 17 гармат. Тож сторони пішли на переговори і підписали «контракт». Острозький жодним словом не обмовився про те, яким був крок назустріч із боку козаків (очевидно, йшлося про видання волоського «принца» і відмову від походу за кордон). Запорожцям натомість обіцяно виклопотати в монарха «сукно і гроші», заборговані вже багато місяців поспіль. Очікуючи зарахування на королівську службу, козаки мали рушити до Пикова й перебувати там чотири тижні, допоки надійдуть позитивні новини з двору.

Схоже, що описувані в листі князя Василя-Костянтина домовленості були зовсім свіжими. Вище ми зазначали про те, що 20 травня Косинський із військом ночував у Прилуці, тоді як урочище Кобиля, де мав відбутися бій, було зовсім поруч, в якихось кільканадцяти кілометрах на південь від згаданого містечка. За кілька днів маршу козаки могли дістатися і до Пикова, який лежав у 40 кілометрах на північний захід від Прилуки.

З усього написаного випливає, що Пиківський маєток низовики не захопили силою, як писав у жовтневому зверненні до сенаторів князь Василь-Костянтин, а отримали в тимчасове користування на цілком законних підставах. Острозький про це добре знав, що й засвідчує його лист від 30 травня. Подальше спустошення міста і волості було, вочевидь, наслідком зволікання із виплатою «заслугоного», причому зволікання дуже суттєвого. Спочатку гроші мали виплатити наприкінці червня²⁸, але ні в червні, ні в липні козаки їх не побачили. У серпні, досі перебуваючи в Пикові, Криштоф Косинський жалівся на тербовельського старосту Якуба Претвича, який мав довести, але так і не довів запорожцям все те, що їм було обіцяно від імені короля²⁹. Зрозуміло, що це була лише одна з причин наступного вибуху, але причина дуже вагома.

²⁵ Лист не містить річної дати, але з його змісту очевидно, що він був написаний саме в 1591 р.

²⁶ 13–16 травня 1591 р. київський воєвода перебував в Острозі, див.: AGAD. Archiwum Warszawskie Radziwiłłow. Dział V. Nr 11078. K. 164–166 (лист князя Василя-Костянтина Острозького до віленського воєводи князя Криштофа Радивиля «Перуна» з Острога 13 травня 1591 р.); Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 25, оп. 1, спр. 39, арк. 379–379 зв. (вручення в Острозі 16 травня 1591 р. в руки князя луцького гродського позову в справі за скаргою Андрія Боговигина про селян-втікачів). Про свої плани найближчим часом побувати на засіданнях Луцького гродського суду Острозький згадує в аналізованому документі, див. НГАБ. Ф. 694, воп. 1, спр. 290, арк. 4 адв.

²⁷ *Документи українського козацтва*, 56–58, 492; Леп'явко, *Козацькі війни*, 60, 62.

²⁸ *Документи українського козацтва*, 56.

²⁹ А. В. Стороженко, *Стефан Баторий и днепровские казаки* (Київ: Типографія Г. Л. Францкевича, 1904), 310.

Підсумовуючи, ще раз наголосимо на тому, що аналізовані джерела містять надзвичайно цінні дані про козацьку активність восени та влітку 1591 року. Втім, ці дані не варто сприймати як точний опис перебігу подій. Порівняння змісту та стилістичних особливостей листів князя Василя-Костянтина Острозького засвідчує, що їхній автор тонко відчував аудиторію, до якої звертався, і вибирав різні стратегії переказу новин. Цей «індивідуальний підхід» не міг не впливати на інформаційне наповнення і спосіб розставлення акцентів у повідомленнях князя, що варто мати на увазі під час аналізу його епістолярної спадщини.

Додатки *

№ 1

Сатив, 30 травня 1591 р.

Лист київського воєводи князя Василя-Костянтина Острозького до троцького воєводи князя Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки» про останні новини

Oswiezione xiaze m[іłosciwy] panie voievoda trzoczky a moy m[іłosciwy] panie.

Vzywam te[g]o z wielką zaloszą, szem do v[aszey] x[iażęcey] m[іłosci] me[g]o m[іłosciwego] pana przez tak dlugy czasz niczem nie pisal, lec dopyro teraz, mayanc pewne[g]o okurenta, yz ten listh moy ku v[aszey] m[іłosci] doydze.

Przez ten czasz nic sie nie ponovylo, lec to, yz Kazacy, wziemszy zly vmyszl, to naprod yz do x[iecia] wielke[g]o ³⁰ s thym slaly, proszanc, aby ym gniew svoy othpuszczil, obiecuyanc [m]u sluzic, a za te wyne chczanc do nie[g]o na sluzby przysz ³¹ z Kyowem ³² y z ynnymy pogranychnymi Krolia Ie[g]o M[іłosci] zamkamy. A gdy tam to podobno siebie nyc nie ziednaly, bo iesly to przyrodzone-[m]u p[an]u chczyaly wczynic, a czoz obcze[m]u, wzebrawszy sie ych trzy thysioncze, mayanc przy sobie iakie[g]o hospodaryka, szly do Walach. Ia sam aczem bil welce rockamy lucky oth pana Miszky ³³ zabawion (pozwal mie o poltora kroc sto

thysienczy zlotich, a ymieniu ³⁴ ie[g]o wszystko za dziesiench thysienczy nie stoy), zasz Trybunalem, wszakze sie o tom staral, aby czy lotrowie byly zachamowane. Za nymy szedl naprod sluga moy Ruzynsky Kyryk ³⁵, pothym || [арк. 4 зв.] xiandz Bulycha ³⁶ z bi[alo czerkie]wci ³⁷, zasz starosta czerkaszky ³⁸, p[an] Strusz braslawsky ³⁹, do cze[g]o sie niemalo i skupilo do nych podolian — bylo naszich o dziesiench thysienczy. Chczenly ym dac bytwe na wroczyску Kobylim ⁴⁰, iakosz Kozaczy z ssobą myali szedmnaszcie dzial, tam kontrakth z ssobą czynily, yz mayą w Pykowie ⁴¹ zmeszkac 4 niedzili, poki oth Krolia Ie[g]o M[іłosci] wiadomosc przydzi, obiecuyanc ym oth Krolia Ie[g]o M[іłosci] sukna y peniodzi, a mieszkac mayą w Pykowie, w miasteczku dosic mocnym, oth ktore[g]o do Dniestra ieno dwa dny, a nadale y za trzy dny mogą bic. Ia sie obawiam, iako sie naszymy rozyada, a volochowie sie obespeczą, yz ym zasie do Valach sie puszczie, o czym wszystkim nie razem ia Ie[g]o Kro[lewskey] M[іłosci] oznaymil.

Ie[g]o Kro[lewska] M[іłosc] bil w Czestochowie ⁴², sna y p[an] hetman ⁴³ w Krakowie ⁴⁴ bil, y przez dzien zmieszkawszy, othiachal. Z Woloch y ode dworu czo godzyna sie spodzevam. To ieno nowyna nagorsza, yz sna sie Ie[g]o Kro[lewskey] M[іłosci] ozenienie przedluzilo tam pod s. Michal ⁴⁵, alie v[asza] x[iażęca] m[іłosc] o thym venczey nad mie wedzec raczysz. Iam do Lucka ⁴⁶ naszmarowal,

³⁴ Так у рукописі.

³⁵ Ідеться про багаторічного слугу князя Василя-Костянтина Острозького і водночас одного з козацьких гетьманів кінця 1580-х князя Кирика Ружинського († 1599).

³⁶ Ідеться про багаторічного слугу князя Василя-Костянтина Острозького, його білоцерківського підстаросту (1578–1596) князя Дмитра «Булигу» Курцевича († 1596).

³⁷ Верхній край аркуша обірваний посередині.

³⁸ Ідеться про черкаського старосту (1580–1593) князя Олександра Вишневецького (1560–1593).

³⁹ Ідеться про брацлавського старосту (1577–1599) Юрія Струся († 1605).

⁴⁰ Урочище, очевидно, утворилося на місці спустошеного татарями села Кобиля і згодом було повторно залюднене. Нині село Кобильня Вінницького району Вінницької області.

⁴¹ Містечко Пиків на 1591 р. лежало у Вінницькому повіті Брацлавського воєводства і було центром приватного маєтку Лазаря Кміти-Чорнобильського (неповнолітнього нащадка смоленського воєводи Філона Кміти-Чорнобильського, що перебував під опікою великого литовського канцлера Лева Сапіги). Нині Пиків — село Хмільницького району Вінницької області.

⁴² Місто Ченстохова на 1591 р. лежало в межах Ольштинського староства (королівське володіння на півночі Краківського воєводства). Нині повітовий центр Шльонського воєводства Республіки Польща.

⁴³ Ідеться про великого коронного гетьмана (1581–1605) Яна Замоїського (1542–1605).

⁴⁴ Місто Краків на 1591 р. було столицею Речі Посполитої і адміністративним центром Краківського воєводства. На сьогодні адміністративний центр Малопольського воєводства Республіки Польща.

⁴⁵ День святого архангела Михайла відзначають 29 вересня.

⁴⁶ Місто Луцьк на 1591 р. було адміністративним центром Волинського воєводства. У наш час адміністративний центр Волинської області.

* Джерела опубліковано зі збереженням тогочасної орфографії. Розділові знаки розставлено відповідно до сучасних правил пунктуації. Курсивом виділено виносні літери; скорочення, а також втрачені фрагменти тексту (реконструйовані з урахуванням контексту), наведено у квадратних дужках.

³⁰ Ідеться про великого князя (царя) московського (1584–1598) Федора Івановича (1557–1598).

³¹ Так у рукописі.

³² Місто Київ — центр Київського воєводства і номінально місце резидування київського воєводи, яким у 1559–1608 роках був князь Василь-Костянтин Острозький (1526–1608).

³³ Ідеться про волинського каштеляна Михайла Мишк-Варковського († 1605), донька якого Маруша (1563–1600) була дружиною Станіслава Радивиля (молодшого брата троцького воєводи Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки», якому адресований цей лист).

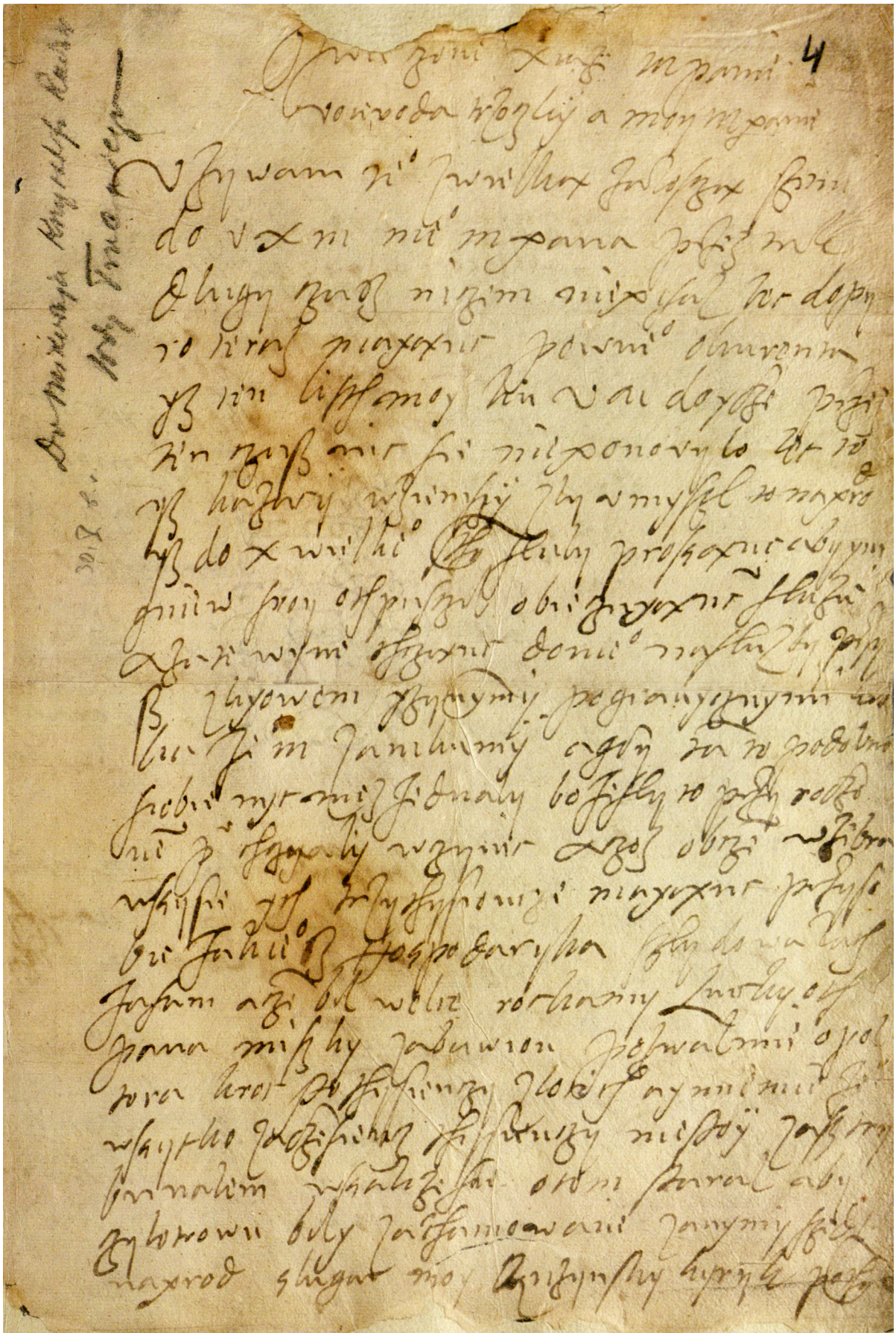

Рис. 1. Перший аркуш листа князя Василя-Костянтина Острозького до князя Миколая-Криштофа Радивиля «Сирітки» (Сатіїв, 30 травня 1591 р.). Автограф

a tam szant, y boie sie, abym y Trubunalu liubelskie[gl]o nie navedzil z god na gody. || [арк. 5]

Zathym sluzby sve do m[iłosciwey] lasky v[asze]y k[siąże]cy m[iłosci] zaleczam, a iako sluga y bogomodlca zycze y P[ana] Boga przosze za dobre zdrowie v[asze]y x[iąże]cy m[iłosci] me[gl]o m[iłosciwego] pana. Alie to moje bogomolstwo podobne y nie godne, y przeklente, gdyz mie p[an] wolinsky ⁴⁷ pozywa o gwalth paniensky, y tak mie roska zuye do prawa na proszlych rockach przywolovywac. Takie[gl]o dzywu w zadnaney kray nycze nie naydze, kторыby v siemidzesiont leczech miał panny gwałtowac. Ledwy moje slугy mu sie othkupili 2 sthyrthy zyta, a teraz mie znowu pozywa, bo iuz [m]u nie stalo zita tamte[gl]o.

D[an] z Sathyowa ⁴⁸ 30 maya.

V[asze]y x[iąże]cy m[iłosci] m[ego] m[iłosciwego] p[ana] bogomolca, vprzimy sluzebnik Ko[nstanty] Os[trogsky], w[oiewoda] k[iowsky], r[ęka] s[wą].

Przosze, niech mi to nielasky v[asze]y ks[iąże]cy m[iłosci] nie niesie, ze v[asza] m[iłosc] y swymy blazensky my nowynami zabawil.

НГАБ. Ф. 694, воп. 1, спр. 290, арк. 4–5, 6. Оригінал власноручного листа кн. Василя-Костянтина Острозького. Печатка відірвана. Адресат на арк. 6 адв. (іншим почерком): Іасніе оswieconemu panu panu Mikolai ⁴⁹ Krzysztofu Radziwilowi, kxiązecu na Olyce y Nieswizu, woiewodzie throcziemiu, temu m[i]l[os]cziwemu panu y przyaczieliowi powinnemu.

№ 2

Острог, [друга половина] жовтня 1591 р.

Лист князя Василя-Костянтина Острозького до сенаторів, які братимуть участь у скликаній королем на 31 листопада раді в Янувці, про козацький бунт і неможливість придушити його власними силами

Іасніе wielmozni a m[iłosci]ciwi panowie y bracia mnie wielcze łaskawi.

Po wyiechaniu zolnierzow s kraio w podolskich y wołynskich nawiedzil beł P[an] Bog kraie the głodem wielkim, czo podobno taino nie iest w[asze]y m[iłosci] p[anom] y braci naszy. Strony głodu — tho szamemu P[anu] Bogu Wszechm[ogacemu] poruczyc, a strony i[ch] m[iłosci] p[anow] zolnierzow — nicz nie wąpimy o mądrym a sprawie-

dliwym rososzadku w[asze]y m[iłosci] moich m[iłosci]ciwych panow, ktori to mi wszysczy daliszmy ⁵⁰ do szafunku, ysz tho czo kazdemu sprawiedliwie naliezec będzie, przy szłusny nagrodzie kozdy zostanie, od kthorych panow zolnierzow braci naszei, obywateliow coronnych, w zwiedzieniu ich s kraio w naszych doszyc się nam po części stało, alie mnie, Ostrowskiemu, y szynowi memu, woiewodzie wołynskiemu ⁵¹, y drugiemu Alexandrowi ⁵² nie będzie li łaski Bozei a łaskawy rady w[asze]y m[iłosci] mich m[iłosci]ciwych panow y przyczyny do I[ego] K[rolewskiy] M[iłosci] nasze[gl]o m[iłosciwego] pana y do siebie szamych, tedy podobno muszę byc ze wszyski maiętnosci swei z dziatkami szwemi do szcętu wyniszczony, a potym P[an] Bog wie, do cze[gl]o się rzeczy zaciągną, aby za początkiem na mnie y do w[asze]y m[iłosci] wszyskich pozarem ⁵³ nie przyszło.

Piszałem nie rasz do I[ego] K[rolewskiy] M[iłosci] y s szynem moim woie[woda] wołin[skim], vszkarzaiąc się sz płaczem na liudzie swowolne, hultaie bezeczne, wywołancze y na własne zbiegi, zdraicze, poddane moje y poddane niekthory braci naszei, kthorzy się zową czaszem Kozaki nizowymi, a czaszem zolnierzmi K[rola] I[ego] M[iłosci] zaphorowskimi ⁵⁴, cze[gl]o ia o Ie[gl]o K[rolewskiy] M[iłosci], iako o panie swiętobliwym, poboznym nie wierzę, kthory przykładem s[więte]y pamięci Kroliow przodkow swych, panuiąc nad nami, niko go nad wolią, radę, zdanię y wiadomosc w[asze]y m[iłosci] p[anow] braci y collegow moich ku szkodzię, zgubie y zaliu nasz, wiernych poddanych swych, chowac nie raczy.

Mało na thym maiąc, ze iusz przesz dwa roki szwowlonie po miasteczkach y wsiach sliacheczkich nie tilko zywnosci y czynsze pięniężne brali, a liud niewynny, naiezdziąc, zabiali, mordowali y dziwne męki obyczaiem byszurmanskim zadawali, zony od mężow, dziewki od mathek gwałthem brali, na okupiech ich miewali, chowali, pothym na niemało ⁵⁵ woisko liudzi swowolnych, w armathe, strzelbę, prochy, wozy, zywnosci sposzobiwszy się, ku wzruszeniu pact, nad wolią I[ego] K[rolewskiy] M[iłosci] y wszyski R[zechy] P[ospolity], do Wołoch beli poszli, azechmy nikthorzy szami, a nikthorzy poczty swe przeciw im, iako przeciw nie-

⁵⁰ Так у рукописі.

⁵¹ Ідеться про волинського воєводу (1585–1593), згодом краківського каштеляна (1593–1620) князя Януша Острозького (бл. 1554–1620), старшого сина князя Василя-Костянтина Острозького.

⁵² Ідеться про волинського воєводу (1593–1603) князя Олександра Острозького (1570–1603), старшого сина князя Василя-Костянтина Острозького.

⁵³ Це слово в рукописі написане двічі.

⁵⁴ Так у рукописі.

⁵⁵ Так у рукописі.

⁴⁷ «Пан волинський» — волинський каштелян Михайло Мишка-Варковський, див. прим. 33.

⁴⁸ Містечко Сатіїв на 1591 р. лежало у Луцькому повіті Волинського воєводства і було центром приватного маєткового комплексу князя Василя-Костянтина Острозького.

⁴⁹ Так у рукописі.

24. *Co*pia listu Je. M^{ca} P^{tra} Woiewody Kio-
wulie^o siazecia Petrowulie^o o wielkiem swowow-
leenswim kosakow Szrowych Je. khorre lity
mi czasny na lobilizi szynieli y cazyne ni-
przezatai K^{ro} Bⁿⁱ 1591

Jasne Wielmoze a M^{ca} Szrowi y bracia m^{oi} wiecez tashawi So wyriecha-
nuu Szrowow siraioo lopolbich y Wolozniskich nawieduct bet S^{ro}g k^{ro}ie the
glodem wielkim coo podobno tains nie uie W M S^{ro} y braci naszymi strony g^{lo}du thosca-
mema S^{ro}g^{ro} W^{ro}sch^{ro} poruczy a strony J M S^{ro} Polnowow niec nie wazymy o ma-
dram a prawiedliwym forma^oka W M moich M^{ca}wych Szrowi ktory to mi uszyony
dalimny do szafenta yu tho coo hardem. prawe dlizwe naliczeb^och^o przy szlawy na
szrobie lioydy zostane od khorzych Szrow Polnowow braci naszei obywateloo lew-
nych wsowie^odziera ich szraioo naszymi dornye nie nam poru^oo stato k^{ro}ie moie szrowulie
my y szynowi mamu Woiewodzie Wolozniskiemu y drupiemu Alexandrowi nie k^{ro}ie
li tash^o Borei a tashawo Lady W M moich M^{ca}wych Szrow y przyonyy do J M
M^{ca} nasze^o M^{ca} Szrow y do siebie szramych lioydy podobno musze byc se wyszpli maie^oni
swie^o y szraibkami m^{oi}emi do szraie wyszplyszo^o y y potym S^{ro}g^{ro} uie k^{ro}ie uie szrony y
szrony aby za puszkim na m^{oi} y do W M wyszplych szronem szronem nie przy
szro szraibam nie nas do J M y szronem m^{oi}m^o W^{ro}sch^{ro} W^{ro}sch^{ro} wschaw^ois^o y
szraie^o na lioydy swowolone szraie^o k^{ro}ie^o uie^o wyszplyszo^o y na uie^o szro^o szro^o
tse poddane moie y poddane nie k^{ro}ie^o braci naszei k^{ro}ie^o uie zowa uie^o k^{ro}ie
ke szrowymy a szram Szronem J M Szronem^o uie^o y szro^o S^{ro}g^{ro} k^{ro}ie^o
szronie swie^o szronem szronem nie uie^o k^{ro}ie^o przykladem S^{ro}g^{ro} Szronem
swych szronem nad nami nielogy nad uie^o k^{ro}ie^o y uie^o k^{ro}ie^o W M S^{ro} Szronem
y szronem moich lioydy szronem y szronem nas uie^o k^{ro}ie^o szronem lioydy cho-
wae^o nie raicy. Malo na thym maie^o se uie^o szronem dwa ro^o szronem po M^{ca}
szronem y szronem szronem^o nie tylko wyszplyszo^o y szronem szronem braci a
liud^o szronem nawiedza^o szronem mordowali y szronem meli obywatelom Szronem
szronem^o szronem szronem szronem od m^{oi} szronem gwa^oth^oem braci na szronem
szronem uie^o meli chowali potym na nie malo uie^o k^{ro}ie^o szronem swowolnych szronem
the szronem szronem szronem szronem szronem szronem szronem nad uie^o k^{ro}ie^o
J M y szronem S^{ro}g^{ro} do Wolozch b^oli^o potli szronem uie^o k^{ro}ie^o szronem a nielogy
szronem szronem szronem im jako szronem nie szronem szronem szronem szronem szronem
li y od szronem uie^o szronem y szronem y szronem szronem szronem szronem szronem
szronem uie^o w^ou^ou^o szronem uie^o gwa^oth^oem y szronem y niesta J M S^{ro} Szronem
szronem szronem w szronem lioydy szronem uie^o k^{ro}ie^o szronem y szronem mordowali
szronem maie^oni szronem szronem na szronem uie^o szronem szronem szronem szronem

Рис. 2. Перший аркуш листа князя Василя-Костянтина Острозького до учасників ради сенату (Острог, жовтень 1591 р.). Копія кінця XVI — початку XVII ст.

przyacielowi, ruszywszy się, moczą wsparli y od przedsięwzięcia ich pochamowali, y gdzie y me[g]o pocztu blizu ⁵⁶ 100 koni beło, stamtąd sie wrociwszy, włomieli się gwałthem w zamek y miasta ⁵⁷ i[ego] m[iłosci] p[ana] cączlerza litewskie[g]o w Pikow ⁵⁸, ludzi niewynnych niemało pozabiali y pomordowali, strzelbę, maiętnosci pobrali, ludzi nazabiali, wsi wkoło popusztoszeli, popalieli, liud || [k. 47] niewynny, iako nieprzyaciel, plonem gnali, w wężeniu miewali, asz się zas okupowali.

Drugie miasteczko Biallogrodkę ⁵⁹ ogniem spalieli, wszystko a wszystko ludziom pobrali. Peresław ⁶⁰ szyna me[g]o Alexandra wniwecz obrocieli, liud niewynny w Nieprze ⁶¹ topieli, tesz pod Ostropoliem ⁶², thesz pod Constantinowem ⁶³, p[anowi] woiewodzie wołyn[skiemu], w iarma[r]k na miasto Czudnow ⁶⁴ naiachawszy, ludzi niewinnych okrutnie na smierc przesz sto człowieka zabieli, maiętnosci pobrali, pothym na włosc ie[g]o częstokroc naszyłaiąc, wszystkę mu maiętnosc spusztoszeli, cze[g]o tak dalicze wypiszac do w[aszey] m[iłosci] dlia thak wielkie[g]o zaliu me[g]o nie mogę, a naweth, iako mię wiadomosci dochodziły, na czo vmysł swoi zaszadneli, y dokąd szobie drogę thorowali, y iakie praktyki zdradzieckie ku wielki niebezpieczności w ty Coronie czynieli, nie zaniechałem po kilkakroc do I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] z wielkim zaliem moim donozic, y w tym, na czo ich vmysł iesth, I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] y p[anom] radom, kthorzy przy I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] bywaią, oznaimic, o ratunek I[ego] K[rolewską] M[iłosc] prosząc.

Odpiszowac I[ego] K[rolewska] M[iłosc] raczył do mnie, abym do czasu skromnie tho znośiel, czosz rzecz beło, thylko maiąc za pokuthę, zathykaiąc vszy od płaczu ludzi vbogich do virżenia się

z I[ego] K[rolewską] M[iłoscią], cierpliwie znośiel. Therasz nowo doszła mię wiadomosc, ysz the[g]o liotrostwa zebrawszy się z 5.000, w Białą Czerkiew ⁶⁵ wiechali, a czo tham czynią, y czo praktikuią, y do cze[g]o miasta vkrainne przesz moc przywodzą – baczę, isz na czos dziwne[g]o y szkodliwe[g]o vmysł swoi zaszadzieli. Nie godzielo mi się inaczy, iedno, wiedząc o wielkim ziezdzie w[aszey] m[iłosci] p[anow] senatorow y inne[g]o rycczerstwa, braci naszej, tho, czo za wiadomosc mam, do w[aszey] m[iłosci] wszystkich doniesc.

Przybiegł do mnie y do p[ana] woiewody wołyńskie[g]o spieg z Biały Czerkwie, człowiek bardzo pewny, kthory mi tho za pewne powiedział, ze Koszinski, miawszy radę we srodę przesła, naprzod odbiwszy komore kniazia Bulhy ⁶⁶, ostatek maiętnosci y konie ie[g]o [z] stainie pobrał, szam się ze wszystką strzelbą do zamku wprowadzieli, białoczerkiewczom wszystkim szobie przysięgac kazał y naznaczył dzień przysięgi w przyszły piątek, kthorzyby gardł zbyc nie chcieli. Gdy pięci człowieka od siebie do nie[g]o poszelali, y[z] przysięgac do gardła nie chcąm, bo iusz I[ego] K[rolewskiej] M[iłosci] przysięgali, tych pięci przed szobą zarsz kazał rostrzeliac. Do Bochusława ⁶⁷ posłał 600 człowieka, takze roskazuiąc, aby mu przysięgali, iakosz iusz stamtąd podstarosci liedwo thesz vcziekł stamtand ⁶⁸. Thymze ludziem kazał isc do Corszunia ⁶⁹ dlia takowyze przysięgi. Czyrkasczy ⁷⁰ y kaniewsczy ⁷¹ snac iusz przysięgali, do peresławcow snac thesz iusz poszłał, vpominaiąc, iesli mu przysięgac chczą, ze im wszystko odpuscic chče. Tho skoro sprawiwszy, dopiero się ma do Kiowa ruszyc, wszystkę sliachtę kiowską plundrowac, powiadaiąc, ze mu tha thylko na przeszkodzie do panstwa kiowskie[g]o. Beł w ty radzie then tho spieg, kiedy się

⁵⁶ Так у рукописі.

⁵⁷ Так у рукописі.

⁵⁸ Так у рукописі.

⁵⁹ Містечко Білогородка на 1591 р. лежало у Київському повіті Київського воєводства і було приватним маєтком князя Василя-Костянтина Острозького. Сьогодні місто Бучанського району Київської області.

⁶⁰ Так у рукописі. Місто Переяслав на 1591 р. було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Острозького. У цей час воно лежало в Київському повіті Київського воєводства; у наш час розташоване в межах Бориспільського району Київської області.

⁶¹ Так у рукописі. Йдеться про річку Дніпро.

⁶² Містечко Острополь на 1591 р. лежало у Кременецькому повіті Волинського воєводства і було приватним маєтком князя Василя-Костянтина Острозького. Сьогодні село Старий Остропіль Хмельницького району Хмельницької області.

⁶³ Місто Костянтинів на 1591 р. лежало у Кременецькому повіті Волинського воєводства і було приватним маєтком князя Василя-Костянтина Острозького. У наш час місто Старокостянтинів Хмельницького району Хмельницької області.

⁶⁴ Містечко Чуднів на 1591 р. лежало в Житомирському повіті Київського воєводства і було приватним маєтком князя Януша Острозького. Нині місто Житомирського району Житомирської області.

⁶⁵ Місто Біла Церква на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Януша Острозького. У наш час районний центр Київської області.

⁶⁶ Так у рукописі, має бути: Вулуху. Йдеться про кн. Дмитра «Булигу» Курцевича, див. прим. 36.

⁶⁷ Містечко Богуслав у Київському повіті Київського воєводства, осаджене в 1591 р. князем Янушем Острозьким на землях Канівського староства. Згодом центр окремого королівського староства в посіданні того ж князя Острозького. У наш час місто Обухівського району Київської області.

⁶⁸ Так у рукописі.

⁶⁹ Містечко Корсунь на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Вишневецького. У наш час місто Черкаського району Черкаської області.

⁷⁰ Йдеться про жителів міста Черкаси, що на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Вишневецького. У наш час обласний центр України.

⁷¹ Йдеться про жителів міста Канів, що на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посіданні князя Олександра Вишневецького. У наш час розташоване в Черкаському районі Черкаської області.

iedno ze czterema Kozaki zawarł, a mianowicie z iakimsi Kozłem, kthory harczerką I[ego] K[rolewskiej] M[іlosci] szłużeł. W[aszey] m[іlosci] tho za pewne oznaimiuję, a prawie iusz za ostatnią wiadomosc, bom vstał w ty sprawie częsthokroc do I[ego] K[rolewskiej] M[іlosci] pisząc. Gdy go Bryszewski⁷² napominał, aby the[g]o zaniechał, mało go nie rostrzeliąno, ze liedwie z Biały Czerkwie vciekł. Boze bęc⁷³ s panem Pretfciczem⁷⁴, zeby mu thoz nie belo. Do the[g]o Koszinski poszłał do wszystkich okolicznych miasteczek, do Pawołocz⁷⁵ y do inszych, wybierac czynsz piędzmi gothowymi, takze y do sioł. Iusz miasteczko biskupa kuiawskiego⁷⁶ Faustow⁷⁷ piędzme gothowe dało. Podiał się wszystkim Kozakom, wziąwszy piędzme, kthore szam przy p[anu] Pretfcizu K[rol] I[ego] M[іlosci] gothowymi piędzmi płacic, stąd łatwie w[asza] m[іlosci] obaczyc mozecie, cze[g]o się iusz dali, a sz takowe[g]o zapaliu iakie[g]o ognia szpodziewac się mąmy, czo dzięn chaniebną mocz the[g]o hultaistwa do nie[g]o przybywa, w czym poczuwaiąc się, nie thylko do wiadomosci K[rolowi] I[ego] M[іlosci], alie y w[aszych] m[іlosciow] wszystkich, mych

⁷² Так у рукописі; має бути: Орышевски.

⁷³ Так у рукописі.

⁷⁴ Ідеться про теребовельського старосту (1562–1613) Якуба Претвича († 1613).

⁷⁵ Містечко Паволич на 1591 р. лежало в Київському повіті Київського воєводства і було приватним маєтком князя Кирика Ружинського (див. прим. 35). У наш час село Житомирського району Житомирської області.

⁷⁶ Так у рукописі; має бути: київського. Київська римо-католицька єпископська кафедра на 1591 р. була вакантною.

⁷⁷ Так у рукописі. Ідеться про містечко Фастів, на 1591 р. центр володінь Київської римо-католицької єпископії, яке лежало в Київському повіті Київського воєводства і було центром королівського староства у посаданні кн. Януша Острозького. У наш час районний центр Київської області.

m[іlos]ciwych panow y wielcze ła- || [k. 47v.] skawy braci, doniowszy⁷⁸, opowiadam się y oszwadzcam w[asza] m[іloscią] szamymi. Gdzieby, cze[g]o Boze vchowai, do iakie[g]o wielkie[g]o niebeszpieczentwa wszystka Corona przysc miała, — nie moią winą, gdysz ia, poczuwaiąc się w powinności swei, nie zaniędbałem, dawałem znac komu nalieżało, o czo pilnie proszę w[asza] m[іlosci] swych m[іlos]ciwych panow, raccie K[rolowi] I[ego] M[іlosci] w[asza] m[іlosci] oznaimic, a mnie thesz w tym informowac, czobym dali miał czynic, gdysz szam thęmu zabiezec nie mogę zadnym sposzobem, y liatha moie iusz mi thesz do the[g]o nie dopuszczą.

S thym zycząc w[aszey] m[іlosci] moim m[іlos]ciwym panom y wielcze łaskawy braci od P[ana] Boga dobre[g]o zdrowia y na wszem szesliw[e] powodzenia na długi wiek zazywac, oddaię powolności szluszbych przyjacielskich w łaskę w[aszey] m[іlosci].

Datum w Ostrogu di[e] Octobris A[n]no D[omi]ni 1591.

W[aszey] m[іlosci] mych m[іlos]ciwych panow y wielcze łaskawy braci vprzyimie zycliwy przyacięł y szługa Constanty x[iązę] Ostrowskie, woiewoda kiewsky, marszałek z[iemi] woł[ynskiej], starosta woł[odzimierski].

BUW. Rękopis 46, k. 46v.–47v. Kopія kінця XVI — початку XVII ст. Легенда на k. 46v.: Copia listu ie[g]o m[іlos]czy woiewody kiowskie[g]o xiązęcia Ostrowskie[g]o o wielkim szwowolienstwie Kozakow nizowych etc., kthore thymi czaszy na Podoliu czynieli y czynic nie przestaię, A[n]no D[omi]ni 1591.

⁷⁸ Так у рукописі.

Bibliographic References

- Antoni, J. “Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatarg z Kosińskim”. In *Opowiadania historyczne*. Serya VI. Lwów: Nakład drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1887.
- — —. “Wielka prywata”. In *Trzy opowiadania historyczne*. Lwów: Nakładem drukarni Gubrynowicza i Schmidta, 1880.
- Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów. Dział V. Nr 11078
- — —. Archiwum Zamoyskich. Nr 792.
- — —. Metryka Koronna. Ks. 136.
- Arhiv Yugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoyu kommissiey dlya razbora drevnih aktov (Kiev: V tipografii I. i A. Davidenko, 1863). Ch. III, T. I.
- Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Rękopis 46.
- Bielski, J. *Dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.* Do druku podał F. M. Sobieszcański. Warszawa: Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1851.
- Bielski, M. *Kronika*, wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. Sanok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1856.
- Dokumenty ukraińskiego kozactwa XVI — pershoj polovyny XVII st.: universal, lystuvannia, uhody, prysiahy*. Uporiadnyk V. Brekhunenko (vidpovidalny sekretar), O. Zaiats, Y. Mytsyk, S. Potapenko, V. Shcherbak. Kyiv: Instytut ukraińskiej arkeohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2016.
- Domanytskyi, V. “Kozachchyna na perelomi XVI–XVII st. (1591–1603)”. *Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka* LX (1904): 4–21.
- Heidenstein, R. *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII*. Francofurtum ad Moenum: Sumptibus Caspari Wächleri, 1672.
- Hejdensztejn, R. *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 ksiąg XII*, z łacińskiego przetłumaczył M. Gliszczyński. Petersburg: Nakładem i drukiem Bolesława Maurycego Wolffa, 1857.
- Hrushevskyi, M. *Istoriia Ukrainy-Rusy VII*. Kyiv — Lviv: Drukarnia P. Barskoho, 1909.
- Kempa, T. *Konstanty Wasyl Ostrogski (1526–1608) — przywódca społeczności prawosławnej w Rzeczypospolitej*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023.
- Kostomarov, N. “Yuzhnaya Rus v kontse XVI veka”. V *Istoricheskie monografii i izsledovaniya Nikolaya Kostomarova, III izd.* Sankt-Peterburg: Tipografiya imperatorskoi akademii nauk, 1867.
- Kulish, P. *Istoriya vossoedineniya Rusi II*. Sankt-Peterburg: Izdanie tovarishchestva “Obshchestvennaya polza”, 1874.
- Lepiavko, S. *Kozatski viiny XVI st. v Ukraini*. Chernihiv: Siverska Dumka, 1996.

- Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620, wydał T. X^o L. Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868.
- Nacyjanalny gistorychny arhiŭ Belarusi. F. 694, vop. 1, spr. 290.
- Nikolaichik, F. “Pervie kozatskie dvizheniya”. *Kievskaya starina* III (1884): 426–442.
- Popescu, P. D. *Dicționar de personalități istorice*. București: Niculescu, 2005.
- Rezachevici, C. *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*. București: Editura Enciclopedică, 2001.
- Sobolev, L. V. “Knyaz K.-V. Ostrozhsii kak lider ‘russkogo naroda’ Rechi Pospolitoi”. Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Moskovskii gosudarstvennii universitet imeni M. V. Lomonosova, 2002.
- Storozhenko, A. V. *Stefan Batorii i dneprovskie kazaki*. Kiev: Tipografiya G. L. Frantskevicha, 1904.
- Teslenko, I. “Lysty kniaziv Ostrozkykh u fondakh Natsionalnoho istorychnoho arkhivu Bilorusi”. V *Treti Sviatovasyliivski chytannya, Natsionalnyi universytet “Ostrozka akademiia”*. 2012.
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 25, op. 1, spr. 39 (aktova knyha Lutskoho grodzkoho sudu, 1591 r.)
- Ulianovskiy, V. *Kniaz Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi: istorychnyi portret u halerei predkiv ta nashchadkiv*. Kyiv: Vydavnychi Dim “Prostir”, 2012.
- Volumina Legum*. II. Petersburg: Nakładem i drukiem Kozafata Ohryzki, 1859.
- Wójcik, Z. “Kosiński Krzysztof”. In *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968–1969.
- Wrede, M. *Itinerarium króla Zygmunta III 1587–1632*. Wydawnictwo Naukowe Semper: Warszawa, 2019.
- Zagalak, T. *Bunt Krzysztofa Kosińskiego 1591–1593*. Przygotowanie do druku Maciej Franz. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2021.

I. Teslenko

ON THE EVE OF THE FIRST UPRISING (Two sources on cossack activity in the spring and summer of 1591)

This article examines the prerequisites for the first Cossack uprising led by Krzysztof Kosiński as covered in the correspondence of the Kyiv Voivode, Prince Vasyl Kostiantyn Ostrozkyi (1526–1608). Special attention is paid to the letters of the Prince to the Troki Voivode, Mikołaj-Krzysztof Radziwiłł “the Orphan” (30 May 1591 in Stepan’), and to the participants of the Senate Council in Janowiec, convened on 31 November 1591 (October 1591 in Ostroh). The analysis of these documents allowed for several clarifications to be made to the traditional narrative of Cossack activities preceding the uprising. Moreover, comparing the content and stylistics of the sources revealed differences in their content and focus. These discrepancies were dictated not only by the different dates of the letters but also by the different target audiences and objectives that the author pursued. The earlier letter is preserved in the National Historical Archives of Belarus in Minsk, and the later one in the Manuscript Department of the Library of Warsaw University. Both documents have never been published before and are provided in the appendix to the article.

Keywords: nobility, Cossacks, Cossack uprising, Rzeczpospolita, correspondence, sixteenth century.

Матеріал надійшов 16.07.2024

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)